

Јелена Р. Јовановић Симић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

УДК: 821.163.41.08-84:398
811.163.41'37
Оригинални научни рад
Примљен: 21. април 2014.
Прихваћен: 17. октобар 2014.

ХУМАНЕ ПОРУКЕ (СРПСКИХ) НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА¹

Апстракт: Како је већина пословица ишла за општом људском истином, тако се јасно открива хуманост као највиша вредност ових малих фолклорних форми: оне се баве општим темама људске егзистенције и судбине на овоме свету. Аутор намерава на грађи Вукових *Српских народних пословица* показати неке од ових лингвистички и стилистички ефицијентних особености парема, те и упутити на њихову савремену културолошку комуникабилност.

Кључне речи: српске народне пословице; хумана порука; лингвистичка, комуникативна и стилистичка ефицијентска вредност.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Пословице су занимљиве као особена врста духовног израза који се дотиче многих страна живота, и по томе оне чине веома важан слој културног и вербалног наслеђа. Ова област народнога стваралаштва као да најнепосредније открива дух народа, његове обичаје и његов језик, једном речи, читав његов живот.

2. Српске народне пословице значајан су део наше културе и још по једној додатној околности којом је условљен њихов положај и живот у српској књижевности: по томе што се њихов претежни део нашао у знаменитој збирци Вука Стеф. Караџића².

¹ Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

² У овом раду служићемо се Просветиним издањем. Значајан извор података за наше интерпретације у Уводу представља поговор томе издању из пера Мирослава Пантића (1965).

а) Мало је дела која се по свом значењу за нашу културу могу мерити са *Српским народним пословицама* Вука Караџића. Стога је потпуно разумљиво што оне још и сада, више од сто педесет година од свог појављивања, привлаче пажњу научника. Мада се о Вуковим пословицама писало, додуше врло мало и на 'устаљен начин', тим радовима још увек није обухваћено све што је од интереса за науку³, и вероватно ће се стручњаци многих дисциплина још дуго обрађати овом делу као извору обавештења о језику, људима и времену у коме су те пословице настале.

б) Уосталом, речи исписане из народних песама, пословица, загонетки и других видова народног стваралаштва имале су за Вука и његову концепцију књижевног језика српског посебну вредност. Присуство неке речи у народним умотворинама био је несумњив доказ да та реч припада слоју народне лексике, да живи у народу, да игра посебну улогу у његовом духовном животу, и да није књишког карактера. Речи исписане из пословица, претежно, али и из других народних умотворина, имале су још једну предност над онима које су забележене у свакодневном језику. Ове последње су, наиме, често бележене ван контекста који би доприносио бољем разумевању њиховог значења и употребе.

3. Значај пословица био је по Вуку не само у томе што се у њима налази „превелика мудрост и наука за људски живот на овоме свијету, него оне показују и народни разум и карактер, а многе ударају и у народне обичаје“. Припремајући друго издање *Пословица*, Вук (1965: 16) је уочио још једну карактеристику ове врсте народних умотворина; а колики јој је значај придавао, види се по томе што је на првом месту истакао следеће: „У овој књизи читатељ ће наћи (а) примјер чистог народног језика, (б) народну филозофију или (в) науку и (г) познавање живљења на овоме свијету, а из многијех и уза њих додатијех приповиједака познаће и (д) различне обичаје народа нашега“. Готово сви наши лексикографи, укључујући и Вука, уносили су у своје речнике и пословице, али по правилу не као посебан лексички материјал, него су им пословице служиле као погодан извор за илустровање појединих значења одређених речи. У *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности пословице су, међутим, издвојене као посебна фразеолошка грађа (РСАНУ 1962: s. v.).

4. Јован Деретић (1974: 137), чини се дефинишући 'пословице' и 'сентенције' јасно и погођено, једну од ових форми објашњава другом.

а) „Пословица је народна сентенција, као што је сентенција високо спиритуализована пословица. И једна и друга изражавају или тачније вреднују практичну животну мудрост“. Да бисмо остали верни утиску како смо овде на добром путу да схватимо и дефинишемо пословицу, потребно је да

³Исп. опсежнију студију о лингвистици и стилистици српских народних пословица (Јовановић 2006).

се задржимо на појму 'практична животна мудрост'. Овај феномен, наиме, нужно имплицира тешкоћу вишега реда – 'налажење истине'.

б) „Има такозваних 'баналних истина', то јест истина које сви знају – упозорава Милош Илић (1989: 19). – Рећи такве истине не само што се уметнички или културно не исплати него је, штавише, непотребно и сувишно. Рећи да столице имају површину за седење и да киша пада одозго на доле – није баш дубока истина, а осим тога је културно депласирана истина, јер вероватно никога не промовише у културном погледу, пошто можда ништа битно не мења.

в) Ствар је у томе што постоје и друге врсте истина које се тешко откривају јер им је природа деликатна или их други прикривају. Управо њих треба открити и на одговарајући начин културно-уметнички представити, односно укључити у духовни оптицај [...] То су истине о важним стварима, а за продор у њих потребна је мудрост⁴. Другим речима, народни стваралац је онај који је довољно mudar да препозна релевантне истине, па се практична⁴ животна мудрост у пословицама може назвати дискриминантом, тј. неком врстом граничне линије између 'баналних' и 'важних' истина.

5. Лајпцишки компаратист А. Јолес (1978: 71), истражујући језичке творевине које настају изван стилистике и поетике, па и изван писмености, које се, по његовој формулацији, „стварају, такорећи без⁵ ауторова учешћа, у самом језику, те ничу из њега“ – уводи општи термин *једноставне форме*⁶, под који подводи пословице.

а) Како језик, међутим, не живи посебним животом, одвојен од људске друштвене активности, него јој је управо услов и израз, лако је Јолесове речи преформулисати у реалнију дефиницију: да су то језичке творевине које не настају из индивидуалних побуда, него су израз колективне друштвене духовне и хумане делатности.

б) Чим је таква духовна делатност усмерена на онај део људскога света који је за њ од основне важности, она налази изражаја у језику, згушњавајући га у одређене структурне целине, управо у те једноставне форме. За неколико својих једноставних форми Јолес наводи друштвену функцију коју оне врше. Тако по њему пословица „саопштава заједници појединачно искуство, али такво које и остаје појединачно у свету појединачних искустава, те се једна пословица не спаја с другима у складну слику света као целине“ (Јолес 1978: 94).

⁴Истина, даље, није сама себи циљ. Она мора, поред осталог, бити и инструментална, тј. практична у манипулативном смислу. И то не само просто инструментална или практична, него људски (хумано) делотворна, јер њена природа мора бити таква да је она у стању и поседује моћ да мења постојећу ситуацију у правцу хуманих уверења људи.

⁵Сетићемо се на овоме месту древне поруке још древнијих култура и уметности које су доспеле до наших дана: 'Време је аутор свих осталих аутора'. У извесном су смислу и пословице рефрен времена у културној историји човека.

⁶У једноставне форме овај аутор броји: легенду, мит, заговетку, пословицу, хронику, бајку и виц.

6. На међународном конгресу истраживача народне приповетке, одржаном у Килу и Копенхагену 1959. г., а посвећеном једноставним формама, К. Ранке⁷ је пословице уврстио у једноставне форме, а све заједно назвао их „онтолошким родовским архетиповима“, „основним елементима духовнога и душевнога човека живота“. Човек у њима задовољава свој природни порив за језичким обликовањем, а његово му духовно устројство допушта да у њима да еквивалентан израз својим представама. Тако на једноставне форме ваља гледати као на „парафеномене психичке и духовне и појавне нужности“, тј. у пословицама – екстрате есенцијалних елемената књижевности.

2. КУЛТУРОЛОШКО-КОМУНИКАТИВНИ АСПЕКТ ХУМАНОСТИ ПОСЛОВИЦА

1. Међу пословицама⁸, тј. међу речима и појмовима из различитих области живота – које су у њима употребљене – упадљива је разлика по бројности⁹. Највише се изрека бави човеком, његовим телесним и карактерним особинама, итд. На другом месту свакако је породица, родбина, сроднички односи, па и други социјални појмови који чине структуру патријархалног друштва. Затим долази кућа, покућство, домаћи живот, домаће животиње, различита занимања и бављење њима. Природа, биљни и животињски свет у њој, његово култивисање и бављење њиме, представљају такође важан предмет интересовања људи који су пословице стварали. Можда духовни живот човеков, духовне вредности, Бог и религијска сфера мишљења – и нису, у целини грађе посматрано, најчешће помињане теме, али њихова важност не заостаје за онима којима се човек најчешће бави. Јер људски опстанак на земљи и силе које тим опстанком управљају – увек су били врло значајан предмет размишљања, и представљале тешку загонетку коју је човек покушавао да разреши – откад постоји.

2. Пословице су врста народног стваралаштва која се, по нашем мишљењу, поставља на сечној тачки између поетског, реторичког и дидактичког текста.

2.1. Да бисмо показали о чему се ради, узећемо један исечак из пословичког корпуса – неколико примера из серије пословица са лексемом 'човјек':

270. Бої не да једном **чоџку** сва добра;

274. Бої не *џруби* за *џио* **чоџка** *џуби*;

417. Боље се с **чоџком** *џобиии* неїо с *рђом* *целиваиии*;

422. Боље *џи* се с **чоџком** *убиии* но с *рђом* *љубиии*;

493. *Валај* си и **чоџк** и жена;

541. *Већеїа* *крвника* **чоџк** *нема* *од* *рђаве* *куће* и *баиииине*;

⁷Цит. по: Речник књижевних термина (РКТ 1985: s. v. 'једноставне форме').

⁸ Према извору: Караџић 1965.

⁹ О томе више у: Јовановић 2006.

561. *Вино од лозе, млијеко од козе, чоек од чојека (ваља);*
628. *Во се веже за ројове, а чоек за језик;*
686. *Гладну чојеку слајке су и дивљаке;*
694. *Гледај чојеку брк а делији шрк.*

2.1.1. Лексема '(један) чоек' из првог издвојеног случаја упућује на неодређено људско биће, на људску јединку уопште, и инсистира на условљености наше судбине божјом вољом. Та условљеност тиче се материјалних добара, среће и сл., који су људима доступни у ограниченој мери, а та мера је ограничена потребом да сви људи осете божју доброту, али и тежњу да тиме не буду лишени обавезе да живе скромно и са осећањем да постоје и други око њих. Узношење изнад мере која је постављена са вишег места доводи нас у опасност да будемо кажњени.

2.1.2. У другом примеру 'чоек' има нешто друкчије значење: може се тумачити и као индивидуа, али и као колективни појам људске врсте. Људски непријатељ је 'рђава кућа и баштина', дакле слабо наслеђе – па ма колико њих да је тим погођено.

2.1.3. У трећем случају 'чоек' употребљен два пута. Први пут значи људско биће, отприлике слично као у већ анализираним изрекама; а у другом се мисли на човека као носиоца позитивних особина. 'Чоек' овде симболизује хумано биће посебних карактеристика.

2.1.4. Следећи пример инсистира такође на извесним посебностима људске врсте у односу на животиње: на њеној способности да говори, али при томе да преузме и обавезу према изреченоме, јер свака реч има извесну вредност која се не сме превиђати ни злоупотребљавати.

2.1.5. У последњој изреци са нашег списка 'чоек' је оличење мушкости.

2.2. И поред све варијације садржаја – реч 'човјек' ипак се у општим линијама увек односи на људско биће или врсту. Значи да је тематска структура исказа у детаљу који у њу уноси дата реч ипак на овај или онај начин очувана и препознатљива, без обзира на померања изазвана посебном употребом, метафоричким трансфером, контекстом или сл. Крајњи исход наших разматрања свакако је закључак да лексички систем у крајњој линији садржи сигурне механизме за одржање аутоидентитета речи у свим видовима њихове употребе.

2.3. По томе рачунајући, о филозофији српског народа могуће је направљати као о антропоцентричном систему – јер убедљиво најчешћи предмет о којем оне говоре јесте човек. Човек се као биолошко и хумано биће именује истим средством: истом именичком речи 'човјек' (и 'људи'); а кад се мисли на општи појам људског бића, лица и сл., употребљавају се и заменичке речи 'ко', 'који', 'неко' и сл., зависно од перспективе означавања, и односа у конструкцији у којој се обележавање догађа. Анализираћемо још грађе са овом лексемом да бисмо дошли до суштине њеног значења.

2.3.1. Именица 'човјек' употребљава се у два основна вида – са сопственим значењем, и са значењем опште речи за обележавање лица, јединке, индивидуе. Ово последње значење приближава поменути реч статусу који у неким језицима има чланска лексема:

- 2001. *Кад чоек нема своја добра, шуђе зло премеће;*
- 2002. *Кад чоек њса убије, ваља да ја и за њлој завуче;*
- 2003. *Кад чоек шоне, и за врело се њвожђе хвајиа;*
- 2004. *Кад чоек умре онда је ласно за њим свашија њовориши;*
- 2005. *Кад човјеку њукне међу очима;*
- 2006. *Кад чоек шио изуби, и њо својим њедрима шражи.*

Карактер наше лексеме препознатљив је по томе што је без видне промене у смислу изреке заменљива неодређеном заменицом за лица 'неко'.

2.3.2. У човека се може имати поверење и кад нам није најближи, и кад смо му скривили или сл., али ако је 'човек'. Тада смо спремни да се на њега ослоњемо, да се с њим и у добру и у злу нађемо, да се сукобимо итд., али смо сигурни да нам неће учинити никакво зло. У супротном, међутим, морамо се пазити:

- 417. *Боље се с чоеком њобиши неџо с рђом целиваши;*
- 422. *Боље њи се с чоеком убиши но с рђом љубиши;*
- 820. *Дај ми чоека, ња ми с њим и очи извади;*
- 1055. *Док чоек с чоеком вређу брашна не изије, не може ја њознаши;*
- 1107. *Дрво се на дрво наслађа, а чоек на чоека;*
- 1708. *И њас и чоек;*
- 1954. *Кад њси буду људи онда ћеш и ши биши чоек;*
- 1982. *Кад с лукавим чоеком њосла имаши, њази на себе;*
- 2136. *Као да није од чоека њао;*
- 2932. *Љуџки чоек љуџки њовори, а њојан њојански;*
- 3698. *Није сваки чоек, који јаће носи.*

Без обзира на њену многозначност, у свим нашим примерима реч 'човјек', као и у онима које смо узели у разматрање у претходној анализи, носи заједничку црту која се огледа у способности упућивања не само на људску врсту као биолошку појаву, него и на људску главну каактеристику, на хуманитет, на добро (и зло) које је за хуманитет везано итд.

2.4. Други по важности ослонац народне филозофије садржане у пословицама јесте Бог. Представа о Богу само се каткада приближава религијској представи коју проповеда јеванђељски текст¹⁰.

2.4.1. Мислимо на слику Бога као оличења правде и моћи да одржи власт добра над злим:

¹⁰ В. о томе: Чајкановић 1994. – Посебно је препоручљива трећа књига *О врховном боју у старој српској релијији*.

257. **Бої** зна како ваљаде;
261. **Бої** је јак;
262. **Бої** је јакосїан!
266. **Бої** је сїари давалац;
267. **Бої** је сїари чудоїворац;
4498. Прије ће маїи заборавїи своје рођење неїо **Бої** своје сїворење;
4705. Сам **Бої** нема їосїодара;
4706. Сам је **Бої** без їријеха;
4908. Сила је у **Боїа** (једноїа).

2.4.2. У дубини српског религијског бића народног још увек живе прастари многобожачки назори, којима су осенчени атрибути приписани хришћанском Богу. Ту је најпре чувена изрека о осветољубивости Бога:

275. **Бої** ником *гужан* не *осїаје*;

2.4.3. Реч 'љубав', семантички врло разграната у савременом српском језику¹¹, док је у нашој грађи у извесним правцима њено поље употребе сужено.

2.4.3.1. Централним се може сматрати значење пријатељства, љубазности, услужности, опште наклоности¹²:

1237. Ђе се не једе и не їије їу **љубави** није;
1995. Каг їи *ђевојку* *їросим*, **љубав** їи носим;
2488. Ко не учини **љубав** у їуђој їїрїези, ками ће у својој!
2919. **Љубав** је їуна и меда и једа;
5226. Тако ми браїске **љубави**!
5265. Тако ми **љубави** коју имамо (а нека Бої зна);
5362. Тако ми ївоје **љубави**!
6104. Чесїи целиви їубе **љубав**;
6105. Чесї есаї дуїа **љубав**;
6107. Чисї рачун дуїа **љубав**;
6137. Чисї (= їун?) конаї дуїа **љубав**;

Т. 31. За **љубав** се и *фраїтар* *оженио*.

2.4.3.2 Слично је и са глаголом 'љубити', који сем физичког додира уснама (1757. *Ја їа љубим*, а он се уїїире; 2251. *Коїа се мрзи љубиїи*, каже: *боле ме усїа*; 4717. *Са своїјем се ваља кроз цијев љубиїи* (да не уїризе усїа); 5196. *Тако ме їриће сјуїра у мрїве очи не љубили!* 5210. *Тако ме у сїудено чело їриће данаїњеїа дана не љубили!*) – више се односи на поштовање,

¹¹ РМС, 1967–1976: „1.а. осећајна везаност за одређену особу супротног пола, приврженост која се оснива на привлачности супротних полова; предмет таквог осећања, вољени мушкарац или женска особа... б. интимни, љубавнички односи... 2.а. приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за кога или што; предмет таквог осећања... б. велика склоност, интерес за нешто, страст... в. слога пријатељство, пријатељски односи... 3. пријатељски поступак, љубазност, услуга...“.

¹² Чини се, према ономе што читамо код Скока, 1971–1973 (код речи 'љуб'), да је ово примарно значење наше „не., свеслав. и праслав.“ речи: *carus, lieb, tener* – дакле 'мио, љубазан', и сл.

пријатељство и општу наклоност, него на испољавање љубавне страсти у данашњем смислу речи:

404. *Боље се из даљега љубиши нећо се из близа мрзиши;*
416. *Боље се с јунаком биши нећо с рђом љубиши;*
422. *Боље ти се с чојком убиши но с рђом љубиши;*
2613. *Ко сјаро љуби, дане љуби;*
2920. *Љубим бабу док ј'у шикви вина, / А ђевојку док је тоде жива;*
5093. *Сјаро љуби, данке љуби, / Сјаро крии, конце шраши;*
6191. *Шаљива друга дружина љуби;*
6320. *Што није лијејо гледаши, није лијејо ни љубиши.*

2.4.3.3. Реч 'миловати', са своје стране, према интенцијама речничког склопа пословица, показује обрнуту хијерархију значења од оне у књижевном језику, значи тј. пре волети уопште, него 'с љубављу мазити'¹³.

2.5. У разматрање даље узимамо три групе примера са кључном речи 'образ':

927. *Девећ чајара има на образу;*
2276. *Кожа му је на образу као ђон;*
2277. *Кожа му је на образу шврда као у вола;*
3905. *Образ му је као ојанак;*
1180. *Бе је образ тиу је и души;*
2306. *Ко има образа, има и души;*
3348. *Не јори образ од сунца, већ од пошшенијех људи;*
3904. *Образ од образа сјици се;*
5281. *Тако ми образ њред људима не ѡцрнио!*
2000. *Кад чојк нага се ѡљуне, на образ ће ѡасиш;*
2238. *Ко више себе ѡљује, на образ му ѡага;*
2651. *Ко у небо ѡљује, на образ му ѡага;*
4261. *Пљуни врх себе, кад ли на образ.*

У првој групи примера тема је свуда иста – метафоричка представа човека без моралних скрупула, изражена 'дебљином коже на образу'. У другом је описана веза моралних и емоционалних квалитета, уз тврдњу да је та веза директна, тј. да је моралан човек истовремено и добар човек. У трећој групи тема је моралност и однос према другим људима: моралност се с моралношћу мери. Предмет пословица последње групе јесте однос човека према друштвеним силама: препоручује се суздржаност у осуди јачих, тј. извесна морална толеранција, чак прагматична беневољентност према сили.

¹³РМС, 1967–1976: „1. с љубављу гладити, мазити... 2. волети“.

2.6. Најближе што човек има до себе на овоме свету – јесте мајка. О њој се говори без подозрења, и никада са иронијом:

- 2940. *Мајка била, мајка мила;*
- 2941. *Мајка родила, мајка лијечила;*
- 2943. *Мајку и Бој има;*
- 3878. *Њеђује ја као мајка јединца;*
- 972. *Добро му је као у мајтерину шрбуху;*
- 2834. *Лаши, није свајко маши;*
- 3310. *Не боли ја срце за њим, јер их није једна маши родила;*
- 3715. *Није ши ја маши родила.*

2.7. Следећа реч на коју желимо указати у овом низу – јесте 'брат'. На брата се такође гледа као на најближег сродника и потпору у животу. Однос према њему узима се за полазну линију и критериј односа према свему осталом:

- 450. *Браји је мио, које вјере био (кад брајски чини и постоји);*
- 451. *Браји јуна су усја;*
- 452. *Браћа била, браћа мила;*
- 3455. *Нема љешиа без Ђурђева дана, / Ниши брашиа док не роди мајка;*
- 3473. *Нема смртиши без суђена дана, / Ни јунака без првоја брашиа.*

Братска љубав и поверење јесте нешто најдрагоценије чиме се човек куне као светињом:

- 5162. *Тако ме брајска не појрла!*
- 5163. *Тако ме браћа не издала!*
- 5164. *Тако ме браћа не помрзјела!*
- 5226. *Тако ми брајске љубави!*
- 5517. *Тешко брајцу без брашиа, а ђевојци без сваја!*

2.8. Паралелно се са памећу код народног ствараоца гледа на мудрост. Већи број изрека зрачи поштовањем према највишој вредности људске мисли:

- 2463. *Ко мудро мучи лијејо говори;*
- 3115. *Мудрој глави једно око досја;*
- 6014. *Хвала ши, мудросији!*
- 3110. *Мудра је мука преварији;*
- 3111. *Мудра је шо звјерка;*
- 3112. *Мудра је ласно сјешовашји.*

2.8.1. У поређењу са будалом мудар најбоље испољава своје виске квалитете, који се изрекама препоручују као животни узор:

- 397. *Боље је с мудријем илакаши нећо с лудим ијевашји;*
- 481. *Будале куће зидају, а мудри их кујују;*
- 622. *Волим с мудрим илакаши нећо с лудим ијевашји;*
- 2895. *Луди бој бију, а мудри вино ијују;*

2902. *Лудом мужу и ѿведари жену ѿушијају, а мударом не може ни владица;*
5531. *Тешко је мударому међу будалама бесједити;*
6088. *Чеј се мудар ситиди, ѿим се луд ѿноси.*

2.9. Најпре ћемо у анализу узети 'правду' и 'кривду'.

Правда је један од неприкосновених животних принципа, изјашњава се народни стваралац у извесном броју примера, заштићених са највишег места – са божанског трона. Зато је неважно са чије стране долази демонстрација правде – може њен пропагатор по изузетку бити и сам Ђаво – она заслужује пуну пажњу и поштовање:

1583. *И ђаво кад ѿовори ѿправо, ваља му даѿи разлој.*
1794. *Ја ѿправо, ја никако;*
2523. *Ко ѿправо збори, Боја хвали;*
4425. *Правда је у Боја; а да у која?*
6279. *Што је ѿправо и Боју је грајо.*

2.10. Следећа реч око које се пословице не слажу по интенцији – јесте 'јунак'.

а) У мањини случајева однос ствараоца према јунаштву безрезервно је афирмативан. Јуначко срце замена је за свако оружје; човеку је част с јунаком се бити; дужност је земље и народа да храни и пази јунака итд.:

314. *Бој не бије свијејло оружје, / Већ бој бије срце у јунака;*
416. *Боље се с јунаком бити него с рђом љубити;*
4742. *Свака земља ѿ једној јунака храни.*

б) У већини је неуједначен, али прилично резервисан. Јунак не постоји, него је то 'доста људи'; јунака чини 'доста праха'; јунаком се неко чини крај чаше итд.:

2336. *Ко је добар јунак? Доста људи добар јунак;*
2340. *Ко је јунак, има доста праха; а ко није, ни од ѿреше му није;*
2820. *Ласно је ѿкрај чаша јунак бити;*
5518. *Тешко вуку не једући меса, / А јунаку не ѿијући вина!*
5519. *Тешко вуку за киме не лају; / И јунаку за ким не ѿворе;*
5567. *Тешко оном свакоме јунаку / Што не слуша своја сшаријеја!*

2.11. Прелазећи са плана личних квалитета људских на терен иметка и друштвених односа, узимамо најпре у разматрање 'новац' / 'новце' и 'паре', данас кључне речи у материјалној страни људског живота.

Најпре о новцу или новцима.

а) Патријархалним назорима најближи је наравно одбојан став према новцу:

148. *Бејовац је бејовац, ако не ће имати ни новац; а мајарац је мајарац, ако ће имати и злајан ѿкровац;*
958. *Добра ријеч не кошћује новаца;*
3847. *Новац је душеубац;*

3848. *Новац је ловац;*

4419. *Пошћење је претешњије од новца;*

6052. *Царевац је царевац, ако не ће имаџи ни новца; а маџарац је маџарац, ако ће имаџи и злаџан ѡкровац.*

б) Сличну идеју садрже и изреке које дају првенство другим облицима иметка – стоци, земљи итд.

1015. *Док је шелаца, биће и новца;*

2801. *Лакше је чуваџи овце неџо новце;*

3711. *Нијесу новци сџекли мене, неџо ја њих.*

в) Често се из позадине у први план пробија иронична идеја, усмерена каткада на сам новац, а каткада на његовог носиоца, на одсуство новца или сл.:

3854. *Новци се не бране и дваџуџи броџиџи;*

4565. *Пун новца као жаба глака;*

4663. *Ржу му новци џо кеси;*

5103. *Сџискао се као два новца у кеси;*

5628. *То су џошови новци као у воску.*

3. Бавеџи се пословицама са синтаксичкога и стилистичкога гледишта – учили смо да оне подлежу и тематској раздеоби¹⁴, па се може говорити о онима које припадају антрополошкој сфери, биолошкој сфери, сфери неживих ствари и сфери апстрактнијих појмова: релација, особина и радњи. Када ово затим упоредимо са општом раздеобом тематике књижевности као уметности коју је сачинио Далстром (Dahlstrom 1936: 51) – физичка стварност, органски свет, друштвена стварност, људска личност и религија – онда са извесним изненађењем примећујемо високу подударност. Бацимо ли поглед на најближу врсту народног стваралаштва којој се пословице каткада прикључују, са лирском поезијом, видећемо да ова сасвим друкчије поступа у избору тема. В. Недић (1977) недвосмислено показује да свака врста лирске народне поезије има заправо строго утврђен тематски оквир – и тај моменат је основни при њеној класификацији на љубавну, обредно-обичајну, посленичку, верску итд. Утврђујемо дакле да се тематском ширином, свеобухватношћу проблема којима се баве, народне пословице не могу поредити ни са једном врстом уметности или књижевности посебно, јер прекорачују круг тематике сваке од њих и обухватају много већу сферу тематских вредности – већ са уметношћу, пре свега књижевном, као таквом.

3.1. Како схватити ову необичност?

3.1.1. Корисно је на овоме месту позвати се на Михаила Бахтина и његову теорију 'дијалога' као темељног творачког принципа – не само у језичкој

¹⁴Исп. Регистар у: Јовановић 2006 – где је материјал раздеољен у четири дела: први је насловљен 'Антрополошка сфера', други – 'Биолошка сфера', трећи 'Сфера неживих ствари', и четврти 'Релације, особине, радње' – дакле сфера апстрактнијих појмова.

уметности, него и у језику као појави уопште. Бахтин наине, говорећи о 'речи у роману' (1989: 31), а у ствари о функционисању језика у целини, дефинише најпре 'традиционално' гледиште по којем 'звук и значење' стоје у директној конфронтацији, исијавајући смисао реченог из ствари по себи. „Директна реч, како је схвата традиционална стилистика, у својој оријентисаности на предмет наилази само на отпор самога предмета (на његову неисцрпивост у речи, на његову неизрецивост), али она се на свом путу према предмету не суочава са суштинским и разноликим противдејством туђе речи. Нико је не омета, нико је не оспорава“. Затим формулише свој став, изванредно јасно увиђајући значај који у деловању речи има њен живот, њена целокупна историја, сабрано искуство којим влада као унутрашњом моћи. Увиђајући исто тако да прошла искуства реч може простим маниром оживети и ставити их на располагање кориснику. То се дешава у судару са другим речима¹⁵, међу којима Бахтин нарочиту снагу приписује 'општим местима'¹⁶. „Јер свака конкретна реч (исказ) – по погођеној Бахтиновој оцени – налази предмет према коме је оријентисана, увек, тако рећи, већ проказан, оспорен, оцењен, обавијен копреном која га затамњује или, напротив, светлошћу већ речених туђих речи о њему. Он је обавијен и прожет општим местима, гледиштима, туђим оценама, акцентима“¹⁷.

3.1.2. Када са овога гледишта промотримо језик у свим његовим функцијама, па и у функцији свакодневне комуникације, постајемо свесни да огољена реч није способна за мисију која јој је намењена – за мисију освећивања саговорника о вредности, о унутрашњим квалитетима и позицији у свету оног о чему је реч. Тек уз помоћ додатних механизма што нам стоје на располагању ако дубље владамо језичком материјом, уз помоћ онога што се у наше време назива бледим и недовољно образложеним термином 'фразеологија', језик постаје гибак и функционално способан за дијалог 'међу душама', за оцену предмета о којем се води разговор, за мудру мисао о њему и сл. Пада нам на памет да су пословице – у условима где је људима на располагању искључиво усмена реч, па и не само ту, већ и у наше време, у којем све више преовлађује писмена реч и слика – најчешћи и најефикаснији

¹⁵ „Али свака жива реч се не супротставља једнако своме предмету: између речи и предмета, речи и личности која говори, слаже се чврста, често тешко проходна средина других, туђих речи о истом предмету, о истој теми. И реч се може стилски индивидуализовати и обликовати баш у процесу живог узајамног дејства са том специфичном средином“ (Бахтин 1989: 33–34).

¹⁶ У његовој књизи посебна пажња посвећена је управо општим местима, 'хронотопима', који се сматрају темељним исходитем уметничке функције језика.

¹⁷ „Оријентисана на свој предмет, реч улази у ту дијалогску узнемирену и напету средину туђих речи, оцена и акцената, уплиће се у њихове сложене узајамне односе, са једнима се стапа, од других се одбија, са трећима се сече; све то може суштински обликовати реч, таложити се у свим њеним смисаоним слојевима, учинити сложенијом њену експресију, утицати на читав стилски облик“ (Бахтин 1989: 34).

облик чувања прошлог искуства речи, да се ово помоћу њих најлакше може активирати и на најразноврсније начине употребити: да бисмо потврдили и појачали сопствено схватање, да бисмо ослабили и оспорили туђе или опште мишљење, да бисмо неког навели да о свему још једном промисли, или да бисмо окрилатили истину коју је изрекао итд.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. „Већина пословица ишла је за општом људском истином“ – Овом кратком глосом открива В. Недић (1977: 27) и највишу истину о самим народним пословицама. Оне се стварно баве општим темама људске егзистенције и судбине на овоме свету.

2. Можда је на овоме месту најједноставније описати наш утисак о стању сопственог сазнања о народним пословицама пошто смо прегледали део грађе и описали опште односе у њој.

Чини се да постаје јасније какав је по карактеру стваралац прегледаног корпуса народних пословица, и какви су његови основни животни назори.

(а) Карактерише га пре свега здрав поглед на живот и свет, на себе, природу и Бога.

(б) Карактерише га затим, здрав дух и склоност да се добру радује, а да се злу супротстави, ако других средстава нема, онда бар хумором.

(в) Карактерише га и поштовање према ономе што има, борба да то очува и прошири; али да не очајава ако остане без иметка (*Исп.: Каг кућа їори, барем да се чоек оїрије*).

б) Дакле, борба индивидуе са оним што је окружује, оцена сопствених потенција и у вези с њима исхода борбе, и практично понашање као резултат те оцене, наравно, све у контексту одржања идентитета и промискуитета јединке, а против њеног одвођења на маргину збивања или излагања уништењу под теретом претеране ангажованости за опште добро (хумором се јача мудрост) – јесу уствари основица људске моралности као такве, и као предмета народног стваралаштва, како у другим доменима фолклора тако и у пословицама.

3. Пословице се, према томе, и на основу свега што рекосмо, могу сматрати општејезичком појавом, топицом свакодневног говора, као и пратиоцем мудре речи. Ту лежи и разлог за њихову општу проширеност у језику свих слојева народа и за свакодневну употребу. Ту лежи разлог и за њихову тематску разноврсност, за то што се показују као пратилац вербализације свих животних проблема и свих настојања човекових да те проблеме на најповољнији начин разреши.

ИЗВОРИ

- Караџић (1965): Стеф. Вук Караџић, *Српске народне њословице и друге различне као и оне у обичај узетје ријечи I*, Сабрана дела VI, Београд: Просвета.
- РКТ: *Речник књижевних ѡтермина*, Београд: Институт за уметност и књижевност у Београду и Нолит, 1985.
- РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности, 1962.
- Skok (1971–1973): Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga jezika I–III*, Zagreb: JAZU.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин (1989): Михаил Бахтин, *О роману*, Београд: Нолит.
- Dahlstrom (1936): C. E. W. L. Dahlstrom, *The Analysis of the Literary Situation*, PMLA.
- Деретић (1974): Јован Деретић, *Поеѡика Досиѡеја Обрадовића*, Београд: Вук Караџић.
- Илић (1989): Милош Илић, *Кулѡуреме*, Београд: Научна књига.
- Јовановић (2006): Јелена Јовановић, *Синѡакса и сѡилистѡика српских народних ѡословица*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Joles (1978): A. Joles, *Jednostavni oblici*, Zagreb.
- Недић (1977): Владан Недић, *Анѡолоѡија народних лирских ѡесама*, друго изд. Београд: СКЗ.
- Пантић (1965): Мирослав Пантић, *Белешке о Просветѡином издању 'Српских народних ѡословица' Вука Сѡефановића Караџића*, Београд: Просвета.
- Чајкановић (1994): Веселин Чајкановић, *Сабрана дале из српске релиѡије и мѡѡолоѡије*, Прир. В. Ђурић, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партеѡон.

Jelena Jovanović Simić

University of Belgrade

Faculty of Philology

Serbian Language with South-Slavic Languages Department

HUMANE MESSAGES IN (SERBIAN) PROVERBS

Summary: In this paper, the author points to humanity as the ultimate value of proverbs, since they are concerned with general subjects of human existence and destiny, and furthermore shows some of their linguistic and stylistic factual characteristics in Vuk Karadžić's "Serbian proverbs", also pointing to their contemporary cultural communicability.

Key words: Serbian proverbs, humane message, linguistic, communicative and stylistic factual value.